

JÜRGEN HABERMAS'IN YÖNTEM ANLAYIŞI

Jürgen Habermas' Concept of Method

*Hasan ŞEN**

Özet

Jürgen Habermas, bilindiği üzere Axel Honnet ile birlikte Frankfurt Okulu'nun yaşayan son temsilcilerindendir. Adı geçen okulun entelektüel izlerini taşıyan Habermas, modern toplumun analizini yapmakta, özgürlükçü bir toplum teorisi ve yöntem inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çalışma, genel olarak onun inşa etmeye çalıştığı yöntem anlayışını konu edinmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmada ilk olarak, Habermas'ın klâsik Marksizm'e ve pozitivistliğe yönelttiği eleştirilerine değinilecektir. İkinci olarak, Habermas'ın yönteminin dayandığı teorik arka plân ele alınacaktır. Son olarak söz konusu yöntemin ana hatları analiz edilecektir.

Anahtar Kavramlar: Habermas, Marksizm, Metodoloji, Pozitivizm, Yaşantı-dünyası, İletişimsel eylem.

Abstract

Jürgen Habermas is the last legislative representative of Frankfurt School. Habermas, as the stamp of this school, not only analyzes the modern society but also tries to formulate his theory on the base of the social theory and methodology. This article concentrated on his methodology in general. In this context, first of all, one of the aim of this article is to discuss and evaluate his criticism on the classical Marxist and positivist thoughts. Secondly, the theoretical background of Habermas' methodology is being argued. Finally, the outline of his methodology is being analyzed.

Keywords: Habermas, Marxism, Methodology, Positivism, Life-world, Communication action.

* Yrd. Doç. Dr. Hasan Şen, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

Jürgen Habermas genel olarak modern toplumun analizini yapmaktadır. Bu bağlamda özellikle pozitivist ve ortodoks Marksizm'e yönelik eleştirilerde bulunmaktadır. Hemen şunu belirtmek gerekir ki Habermas'ın bilgi teorisi, yöntem anlayışı ve politik tahlilleri birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir ve birbirinden bağımsız olarak düşünülemez. Bu nedenle sözü edilen eleştiriler onun teorik perspektifini, politik incelemelerinin doğasını, fakat özelde bu çalışmanın konusunu teşkil eden yöntem anlayışını belirlemektedir.

Habermas, Marksist düşünceyi temel açıklayıcı ilke ve yönetsel anahtar olarak benimsemesine karşın, özel olarak kapitalizmin ve genel olarak günümüz dünyasının almış olduğu görünümün, onun klâsik versiyonunda gerek teorik gerekse yöntem bazında bazı yeniden yorumlara gitmeyi gerekli kıldığına inanmaktadır. Özellikle klâsik Marksizm'in toplum analizinde ekonomik altyapıya dayalı ve sınıf merkezli bakış açısının toplumun değişen, dolayısıyla her geçen gün daha karmaşık bir hâl alan yapısını gereğince analiz edemediğini iddia eder. Aynı paralelde, pozitivist bilgi tasarımının ve yöntem anlayışının aklın, bilginin, bilimin araçsallaşmasına yol açtığını ve olguları nesneleştirerek, başta doğa olmak üzere, insan yaşamı üzerinde egemenlik kurduğunu, bu nedenle birçok bakımdan revize edilmesi gerektiğini ileri sürer. Bunların bir sonucu olarak, Habermas, gerek klâsik Marksist anlayışa gerekse pozitivist bakış açısına yönelttiği eleştirilerinden yola çıkarak, mensubu olduğu Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisinden ve hermeneutik gelenekten de yararlanarak, sosyal bilimlerin doğası için daha elverişli bir yöntem tesis etmeye çalışır.

Bütün bunlardan hareketle bu çalışmada ilk olarak, Habermas'ın klâsik Marksizm ve pozitivism eleştirilerine değinilecektir. İkinci olarak, onu yöntem konusunda yeni arayışlara iten nedenlere ve bu konuda dayandığı teorik arka plâna yer verilecektir. Son olarak Habermas'ın benimsediği yöntemin ana hatları açıklanmaya çalışılacaktır.

Jürgen Habermas'ın Klâsik Marksizm ve Pozitivism Eleştirisi

Genel olarak modern toplumun analizini yapan Habermas, modernitenin, bilgi teorisinde aklın araçsallaşmasına neden olan birtakım unsurlar barındırmasına ve politik düzlemde *meşruiyet krizi* gibi problemlere yol açmasına rağmen, onu "tamamlanmamış bir proje" olarak görür, dahası modernitenin dayandığı Aydınlanmanın insan düşüncesini ve yaşamını özgürleştirici öğeler içerdiğine inanır (Habermas, 1994: 42). Bu çerçevede, "özgürlük ve ilerleme gibi meta-anlatıların başarısız olduğunu iddia eden post-modernist ve post-yapısalcı teorilere karşı Aydınlanmayı savunmaya devam" eder. Moderniteyi bahsedilen problemlerinden arındırmaya çalışarak, deyim

yerindeyse restorasyona tâbi tutmayı amaçlar¹. Bunun yanı sıra, Marksizm'i canlandırmayı ve özgürlükçü olduğunu düşündüğü *eleştirel teoriyi* inşa etmeyi hedefler (Moody ve Powell, 2003:1).

Habermas bu hedefler doğrultusunda ortodoks Marksizm'e yönelik eleştirilerde bulunur. Ortodoks Marksizm'de, altyapıya ısrarlı (*ve gereğinden fazla*) yapılan vurguya dayanılarak oluşturulan teorik bakış açısının günümüz dünyasının, değişen ekonomik ve politik yapısından kaynaklanan ilişkilerini; dil aracılığıyla kodlanmış ve sarmallanmış iktidar örgülerini açığa çıkarmada yetersiz kaldığını, bu nedenle toplumsal ilişkileri ve söz konusu ilişkilere yön veren faktörleri derinlikli bir biçimde tahlil edemediğini ileri sürmektedir. Örneğin, Marksizm'in klâsik versiyonunda iktidarın, sınıfsal bir çerçevede, ideolojik ve üretim araçlarının dönüşümü sonucunda el değiştirilebilen bir güç olarak tanımlandığını, oysa iktidarın, bilgiyle bütünleşen, toplumun gündelik yaşamına açık veya gizli biçimde yayılan ilişkiler yığını olduğunu ileri süren Habermas, iktidarın, Marx'ın tanımladığı çerçevenin dışına taşarak, özellikle dil aracılığıyla zihinlere yerleşen ve en önemlisi, yaşantı-dünyasını *kolonileştiren* tehdit dolu bir niteliğe kavuştuğunu belirtir. İktidarın değişen ve bilgiyle iç içe geçen yapısının bu duruma yol açtığını ileri sürer. İşte bu nokta Habermas'ı bilgiyi eleştirel bir gözle yeniden düşünmeye götüren gerekçelerden birini teşkil etmektedir. Habermas'a göre bilgi, insan yaşamını özgürleştirme misyonunu üstlenmesi ve onu değiştirme potansiyeli bakımından olduğu kadar, başka bir açıdan değerlendirildiğinde, iktidarın pratik ve teorik açıdan egemenlik *ilgilerine* açık olabilmesi, dahası iktidar tarafından yönlendirilerek, özellikle baskı mekanizmalarını üretmek için kullanılabilmesi bakımından *toplumsal*dır. Başka deyişle, bilgi, saf haliyle masum bir etkinliğin ötesine geçirilerek, tehdit dolu bir içeriğe bürün(dürül)ebilir ve kurumlar aracılığıyla insanların yaşamlarını pekâla yönlendirebilir. O halde Habermas'a göre, bilgi üzerinde düşünmek bilgi-iktidar ilişkisinden dolayı iktidar üzerinde düşünmek; benzer şekilde iktidar üzerinde düşünmek bilgi üzerinde düşünmek demektir.

Bunun yanı sıra, Habermas altyapıyı, yani ekonomik ilişkileri, toplumsal yaşama yön veren, bu yönüyle değişmelerin kaynağında bulunan temel etken olarak görmesine karşın, onun tek açıklayıcı faktör olmadığını, üstyapının da altyapıyı belirlediğini düşünür. Örneğin, toplumsal yapıyı analiz ederken, *altyapı, iş, emek* gibi faktörlerin yanında, özellikle insanlar arasındaki ilişkilerin ve *dil* aracılığıyla girdikleri etkileşimin önemine değinir.

¹ Habermas, sözü edilen amaç uyarınca teorik olarak Theodor Adorno'nun pozitivizm eleştirisinden, Richard Bernstein'in toplum teorisinden, Ludwig Wittgenstein'in dil felsefesinden, Hans-Georg Gadamer'in yorumbilgisi ve Alfred Schütz'ün fenomenolojisinden yararlanmaktadır (Habermas, 1998: 9). Yine Immanuel Kant'ın, Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in felsefesinden ve Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisinden beslenmektedir.

Habermas diğer taraftan, Frankfurt Okulu'nun² öne sürdüğü tezlere paralel biçimde, Marksist düşüncenin pozitivistlikten esinlenerek *bilimciliğe* yaptığı vurgunun, onu gerek bilgi teorisi gerekse insan yaşamını biçimlendirmek noktasında katı bir determinizme sürüklediğini ileri sürer. Söz konusu determinizmin, analiz birimlerini sürekli olarak üretim güçlerinde araması nedeniyle, topluma dair kapsamlı bir çözümleme imkânını, fakat daha da önemlisi insanın, buna bağlı olarak toplumun düşünce, eylem ve özgürlük alanını daralttığını düşünür. Marksist düşüncenin, pozitivist ilerlemeci paradigmadan beslenen diyalektik anlayışının, mevcut haliyle toplumların gidişatını tahlil etmek adına, aslında ona yön vererek insanların kaderlerini belirlediğini ve bunun da insanın özgür iradesini göz ardı etmesine yol açtığını belirtir. Habermas'a göre, "eğer insan davranışı kaçınılmaz kanunlarca yönetiliyorsa, kendi tarihimizi etkin bir biçimde müdahalede bulunarak biçimlendireceğimiz hiçbir şey yoktur" (aktaran Skinner, 1997: 160). Habermas bu çerçevede, özellikle reel Marksist anlayışın ve onun gerisindeki teorik yönelimin insanı *sınıf* gibi fetişleştirilen bir kollektivist yapı içerisinde eritmesine karşı çıkar. Mensubu olduğu Marksist geleneğin yaşamı dönüştürme ilkesini ifade eden *praxis* anlayışın pozitivist paradigmaya saplandığı sürece mümkün olmaktan çıktığına inanır. Çünkü Skinner'ın da ifade ettiği gibi, "bir bilim olarak anlaşıldığında, Marksizm, Habermas'ın 'kendi üzerine düşünüm' (refleksivite) ya da insan bireylerinin 'düşünömlü oluşu' adını verdiği şeyi ihmal eder" (Skinner, 1997: 160).

Habermas'ın diğer eleştirisi, Marksizm'e bazı bakımlardan etkide bulunan fakat genel olarak modern bilim anlayışına yön veren pozitivist paradigmaya ve özellikle onun bilimcilik anlayışına yöneliktir. Bilindiği üzere pozitivistlik, olgusal alanı konu edinen, özne-nesne ilişkisinde özneyi merkeze alarak onu *bilen* (dolayısıyla belirleyen) olarak kodlayan bir dünya görüşü, bir yöntem ve ideolojidir. Özellikle doğa bilimlerinde yöntem konusunda hâkim paradigma hâline gelen pozitivistlik, doğa bilimlerinin ardından sosyal bilimlere de sirayet etmiştir. Fakat pozitivistliğin, özünde doğa bilimlerinin konu edindiği olgulardan farklı bir içeriğe sahip olan insansal etkinlikleri, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnellik adına nesnel-olgusal düzleme sıkıştırması, insanların etkileşim yoluyla ürettikleri değerleri, genel anlamda kültürel bir toplam olmaktan çok,

² Frankfurt Okulu'nun pozitivistlik, bilimcilik, araçsal akıl, makineleşme, özgürlüğün kaybı ve teknoloji gibi konularda moderniteye yönelttiği eleştirilere, bu çalışmanın kapsamını zorlaması nedeniyle detaylı olarak değinilmeyecek, yalnızca söz konusu eleştirilerin Habermas'ın bilgi teorisi fakat özde yöntem anlayışı ile bağlantılı olan noktalarına yer verilecektir. Adı geçen okulun söz konusu eleştirileri için bkz. Theodor, W. Adorno, 1990, *Eleştiri, Toplum Üzerine Yazılar*, (Çeviren: Mehmet Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınları; Max Horkheimer, 1998, *Akıl Tutulması* (Çeviren: O. Koçak), İstanbul: Metis Yayınları. Martin Jay (1989) *Diyalektik İmgelem* (Çeviren: Ünsal Oskay), İstanbul, Ara Yayınları, Herbert Marcuse (1968) *Tek Boyutlu İnsan* (Çeviren: Seçkin Çağan), İstanbul, May Yayınları.

mekanik bir birliktelik şeklinde algılaması ve bulgularını genel-geçer yasalara dönüştürme çabası çeşitli düşünce akımları tarafından eleştirilmiştir.

Frankfurt Okulu temsilcileri de bu çerçevede, pozitivist paradigmanın bilgi ve bilimi özdeşleştirmesine; verilerin nedenlerine değil, onların egemenlik ilişkisini öne çıkaran bozulmuş empirizmine; akli araçsallaştıran bakış açısına ve olgu-değer ayırımına dayanan *düalizmine* karşı çıkmışlardır (Bryant, 1985: 119-124). Habermas da aynı paralelde, özellikle pozitivist bilimsel alanda tek açıklama tarzı olarak gösterilmesini ve pozitivist bilginin oluşumunda yer alan *nedensellik* ve *determinizm* gibi yöntemsel ilkelerin bilgi, daha doğrusu bilim olarak sunulmasını eleştirir. Bilgi teorisi açısından ciddi bir problem olarak gördüğü bu durumun gerisinde, modern bilginin karakteristiği olan *özne-nesne ilişkisinin* bilgiyi araçsallaştırmasının yattığını düşünen Habermas, buradan hareketle modern bilgi tasarımını mercek altına alır. Ona göre, pozitivist paradigmanın sahip olduğu *bilimcilik* anlayışı, bilginin kesinliğini tesis etmek için mantığın ve matematiğin önermelerine başvurur. Bu da bilginin akıl dışı bir düzleme sıkışmasına, bunun sonucu olarak aklın tarihselliğinin devre dışı bırakılmasına ve daha da önemlisi, bilginin anlamı üzerinde düşünmeyi amaçlayan ve *transandental* (aşkın) sorgulamayı içeren felsefi geleneklerin bastırılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, pozitivist paradigmada bilim, bir yandan pozitivistin gücünü temsil eden, fakat diğer yandan onun çöküşünü hazırlayan söz konusu *bilimcilik* adına baltalanmaktadır. Bunun yanı sıra, pozitivist bilgi tasarımında belirleyici ve yargılayıcı bir konumda olan özne, olguyu anlamaktan ziyade onu kendi *egemenlik* arzusu adına *nesneleştirmekte* ve *bastırmaktadır*. Kısacası, nesnelcilik ve determinizm öznenin nesne üzerinde tek taraflı olarak tesis ettiği bir çeşit egemenlik biçimine dönüşmektedir. Dahası ona göre, pozitivist bilginin hem ontolojisinde hem de metodolojik içeriğinde *araçsallaştırıcı* unsurlar bulunmaktadır (Habermas, 1987: 67-69). Bunun bir sonucu olarak akıl, dolayısıyla bilgi, araçsal bir nitelik kazanmakta ve *teknokratik* bir hâl almaktadır.

Habermas, merkezinde *araçsal* aklın olduğu teknokratik bilincin kapsamının genişleyerek toplumun her alanına uygulandığını, bunun da başta doğanın sömürülmesi olmak üzere insanın özgürlüğünü törpüleyen ve yine insanın gerek düşüncesini gerekse yaşadığı dünyayı değiştirme kapasitesini engelleyen durumlar ortaya çıkardığını belirtir³ (Habermas, 1998: 22). Habermas böylesi bir ortamda, insanın yaşamını değiştirmesinin zor olduğunu düşünür. Bahsedilen zorluğa rağmen, *refleksivite* (kendi üzerinde düşünme)

³ Aynı bakış açısının politik alandaki uzantısı, kamusal karar süreçlerinin, "uzmanlardan oluşan hiyerarşik yapılara" devredilmesi sonucunda, kişisel olmayan otorite biçimlerinin ortaya çıkması şeklinde görülmektedir (Swingewood, 1998:340). Yani sözü edilen durum, politik iradenin ve karar mekanizmasının, gerçekte sahip olması gerekenlerin dışında teknokratik bir otoriteye havale edilmesine ve bunun epistemolojik temelini hazırlanmasına yol açmaktadır.

kavramıyla insanları kendi yaşamları üzerinde yeniden düşünmeye ve onları dönüştürmeye davet eder. Buradan hareketle Habermas, bilgi teorisinde ve yönteminde insanların daha etkin roller üstlenebileceklerine, dolayısıyla toplumsal yaşamı dönüştürme potansiyellerinin daha fazla olduğuna inanır ve bu nedenle insanlar-arası etkileşimin daha derinlikli bir biçimde analiz edilmesi gerektiğini ileri sürer.

Habermas'ın Yönteminin Dayandığı Teorik Arka Plân

Klâsik dönem sosyolojik akımı ve pozitivist paradigmayı eleştiren Habermas, özellikle sözü edilen akımların toplumu fazlasıyla öne çıkaran, hatta onu *fetişleştiren* bakış açısını hedef almaktadır. Söz konusu bakış açısının gerisinde düzeni meşrulaştırmak gibi bir politik ilginin bulunduğu belirten Habermas, konu ile ilgili olarak Adorno'nun düşüncelerini paylaşır:

Toplumsal bütünlüğün, kapsadığı şeyin üstünde, kendisini oluşturan şeyin üstünde bir yaşamı yoktur. Kendini, kendi tikel momentleri aracılığıyla üretir ve yeniden üretir (...) Sistem ve tekillik karşılıklıdır ve ancak karşılıklı oluşları içinde bilinebilir (aktaran Habermas, 1998: 19).

Adorno'nun işaret ettiği tabloda, topluma sahip olması gerektiğinden fazla bir değer veren pozitivist bakış açısının aksine, toplum, onu oluşturan unsurların ortak bileşeni olarak tanımlanmıştır. Söz konusu tanımı baz alan Habermas, inşa etmeye çalıştığı bilgi teorisinde ve yöntem anlayışında, bireyleri, toplumun tekil unsurlarını temsil eden, ona üretimleriyle, düşünceleriyle ve politik eylemleriyle sayısal bir birliktelikten daha fazlasını katan aktörler olarak görür⁴.

Buna paralel olarak, bireyler-arası etkileşimin gerçekleştiği yerin gündelik alan olduğunu düşünür. Sözü edilen düşüncesinin şekillenmesinde Alfred Schütz'ün *fenomolojik* anlayışı, *dil* konusundaki görüşleri ve özellikle *Lebenswelt*, yani yaşantı-dünyası kavramı önemli rol oynamıştır. Şöyle ki Schütz, insanların kültürel etkileşimde bulunduğu dünyanın, gündelik yaşantı-dünyası' olduğunu ve bahsedilen etkileşimin toplumu belirlemede etkili olduğunu belirtir (Schütz ve Luckmann, 1973: 21, 35, 103). Konu ile ilgili olarak Mie Augier şunları ifade etmektedir. Schütz'ün, Bergson'un özneler-arasılık (*intersubjectivity*) düşüncesinden etkilenerek inşa ettiği yaşantı-dünyası "kavramı, esas olarak haklarında çok az bilgi sahibi olmamıza rağmen birlikte

⁴ Yukarıda Habermas'ın, bilgi teorisini şekillendirirken Hegel'e geri döndüğüne değinilmiştir. Charles Taylor'un ifadesiyle, "Hegel'in görkemli bir biçimde öncülük ettiği şekliyle, düşünce, daima dünyada ve toplumdadır" ve yaşamın bir anlamda, insanların (Merleau-Ponty'nin *acting-body* olarak adlandırdığı faal-bedenlerin) diğerleriyle paylaştıkları sosyal pratikler, düşünceler ve dil olduğu şeklindeki yaklaşımı, Habermas'ı işte bu noktada, yani birey-toplum ilişkisinde bireylerin, birer aktör olarak toplumsal ilişkileri şekillendirmeleri esnasında oynadıkları rollerin önemini göstermek bakımından etkilemiştir (Taylor, 1994:158).

yaşadığımız ve ilişkide olduğumuz 'diğerleri'ne ve kalabalığa vurgu yapmakta", gündelik yaşam içinde bireylerarası ilişkilerin önemini gözler önüne sermektedir (Augier, 1999: 148, 158). Habermas da buradan hareketle, bireylerarası etkileşimin, Schütz'den ödünç alarak sıklıkla kullandığı yaşantı-dünyası içinde şekillendiğini, dolayısıyla "gündelik praxis" olarak kavramsallaştırdığı ilişkilerin yaşandığı bu dünyanın analizinin yapılmasının son derece yararlı olduğunu belirtir (Habermas, 1994: 36).

Teorik perspektifinde anlamacı ve fonksiyonalist sosyolojiyi kendisine temel alan Habermas, özellikle Marksizm tarafından ihmâl edildiğini düşündüğü *dile* önemli vurgularda bulunmaktadır. Habermas'ın *dili* önemsemesinin ardında, *dilin* toplumsal yapının oluşumuna yaptığı katkı ve buna bağlı olarak, "sosyal bilimlerin dil kuramıyla temellendirilmesi" gerektiği düşüncesi yatmaktadır (Habermas, 1998: 12). Ona göre, toplumsal alanda bir *dile dönüş* vardır ve toplumsal evrim, *araçsal akıl* ile *iletişimsel eylem* gibi iki ana noktada kendini göstermektedir. Bu bağlamda dil bir *iletişimsel eylemdir*. Söz konusu eylemler "sadece, kültürel bilginin 'dünya üzerinde bir sınamaya' tabi tutuldukları yorumlama süreçleri değildirler; aynı zamanda toplumsal bütünleşme ve toplumsallaştırma süreçleri anlamına gelirler" (Habermas, 2001: 572-573). Dolayısıyla, iletişimsel eylem ile toplumda söylemsellik artmakta ve toplumsal yapı, *sistem* adı altında oldukça kompleks, örgütlü, rasyonel bir bütünlük olarak vücut bulmaktadır. Sistemi oluşturan insanların, yaşantı-dünyası aracılığıyla toplumsal alanla kurdukları bağlar üst düzeyde işlevsellik kazanmaktadır.

Habermas buradan hareketle, toplumsal yaşamın, maddi ve görünenlerin dışında, derinliklerde yer alan birçok faktör tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. Bu nedenle, toplumun değişik noktalarda ortaya çıkan ihtiyaçların çeşitli gelişmelere yol açtığını, günümüz toplumlarının giderek daha da karmaşık bir hâl aldığını, bunun da onları anlamak noktasında tek-merkezli bir yöntem anlayışını yetersiz kıldığını ileri sürmektedir. Bu nedenle Habermas'a göre toplumlar, ancak derinlikli ve incelikli bir yöntemle, buna bağlı olarak analiz araçlarıyla kavranabilir.⁵ Her şeyden önce, toplumun analizi için inşa edilecek "genel bir kuram, bütün olarak sistemle ilişkili olmalıdır". Nitekim toplum analizinde "diyalektik bütünlük" kavramını öne çıkaran Habermas açısından,

⁵ Çeşitli analiz birimlerini aynı anda kullanan çok yönlü bir yöntem anlayışına sahip olan Habermas, toplumu total bir ürün olarak zihnin kategorisine indirgemesine benzer biçimde Hegel'in tümel kavrayışına; Freud'un görünen etkenlerin yanında görünmeyen fakat davranışları belirleyen bastırılan süreçlerin analizine; Marx'ın diyalektik süreçte gerçekleşen ve altyapı üstyapı bağıntısında belirleyici olan üretim ilişkilerine; Mead'ın, toplum etkileşimine verdiği önem ve bireyler arası etkileşimin toplumsalı üretmesi ve kültürel birikimin oluşumu, dil ve sembollerin bu etkileşimin ürünü olduğu tezine (Skinner, 1997:163); Parsons'un yapı-aktör ilişkisinin temelinde yatan ihtiyaçların yapının sürekliliğine yaptığı tesire dayanması görüşüne referans yapmaktadır. Yine Parsons'ın işlevselciliğinden ve sistem anlayışından etkilenmekte, sistemin gerek ekonomik gerekse yaşam dünyasına etki ettiği düşüncesini benimsemektedir (Swingewood, 1998:340-344).

“sosyal bilimsel modellerde ortak-değişken büyüklükler arasındaki türetilmiş ilişkilerin tümü, karşılıklı bağlayıcı bir ilişkinin bileşenleri olarak geçerlidir” (Habermas, 1998: 20).

Habermas ayrıca, toplumun tıpkı insanda olduğu gibi bir ruha sahip olduğunu düşünür. Bu düşünce, pozitivist empirizmden farklı olarak, inceleme konusunun insan ve insan doğası olduğunu sürekli hatırd tutarak, insanın ruh hâlini anlamaya yönelik bir amaç içermektedir. O halde Habermas’a göre, toplumsal yaşam analiz edilirken olguların hem görünen nedenleri anlaşılmalıya gayret edilmeli hem de söz konusu olgulara yön veren psikolojik öğeler hesaba katılmalıdır. Habermas burada, tıpkı psikanalizin, hastanın, hastalığa yol açan öğeleri, bilinçaltından gelebilen ve görünen davranışlara kaynaklık eden unsurlarını yakalayarak ruh hâlini anlamasına benzer bir biçimde, toplum ruhunun derinliğine inmek ve bu bağlamda toplumun davranış kalıplarında görülen içeriğini yorumlamak gerektiğini ileri sürmektedir. Habermas işte bu noktada hermeneutik geleneğe yaklaşır. Çünkü, Skinner’ın yorumuyla psikanaliz “hermeneutik bir öge ihtiva etmektedir. Her şeyden önce, analistin görevi hastanın düşündüğü ve hissettiği şeyin anlamını yorumlamaktır” (Skinner, 1997: 161). Nitekim yönteminde anlamaya büyük bir önem veren Habermas’a göre, “diyalektik bir toplum kuramı yorumbilgisel davranır” (Habermas; 1998: 28).

Fakat bu Habermas’ın hermeneutik geleneği ve söz konusu geleneğin tezlerini koşulsuz ve tümüyle sahiplendiği anlamına gelmez. Bu arada Habermas’ın genel olarak hermeneutik karşısında mesafeli bir konum aldığı, dahası onunla çeşitli açılardan hesaplaştığının belirtilmesinde fayda vardır. Habermas’ın hermeneutikle ilişkisini ve hesaplaşma biçimini, bunun yanı sıra bilgi teorisine ve yöntemine dair ipuçlarını Georg Gadamer’le girdiği meşhur tartışmada⁶ görmek mümkündür. Söz konusu tartışmada Gadamer, modern bilime ve söz konusu bilimin yöntemine saldırmaktadır. Gadamer’e göre, modern bilim, “daima belirli metodolojik soyutlama şartları altında” bulunmakta ve bu bilimin esas başarıları, “diğer sorgulama ihtimallerinin soyutlama yoluyla üzerlerinin kapatılmasına” dayanmaktadır. Gadamer bilgi teorisinde ve yöntem anlayışında, “-dünya içindeki- varlığımızın temel işleyiş modu ve dünyanın oluşumu ile ilgili her şeyi içine alan form” olarak tanımladığı *dile* özel ve önemli vurgularda bulunmaktadır (Gadamer, 2002: 61, 67). Buna karşın Habermas, Susan Hekman’ın da ifade ettiği gibi, Gadamer’in modern bilime yönelik eleştirilerinde bazı haklı noktalar olduğunu düşünmesine ve söz konusu eleştirileri ortadan kaldırmak adına teklif ettiği felsefi hermeneutiğin anlamacı ve yorumlamacı yönünün sosyal bilimler açısından yararlı olduğunu düşünmesine

⁶ Söz konusu tartışma için bkz. Arslan, Hüsamettin (2002), *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme), İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 199-282.

rağmen, yine de söz konusu hermeneutiğin “sosyal bilimlere ciddi sınırlamalar getirdiğini” belirtmekte, bu nedenle tek başına yeterli bir yöntem olarak görülemeyeceğini iddia etmektedir. Habermas'ı bu düşünceye sevk eden temelde iki neden olduğu ileri sürülebilir. Öncelikle, Habermas, hermeneutik üzerindeki ısrarını Aydınlanmacı düşünceye alternatif yaratma girişimine, hatta Aydınlanmayı reddetmesine bağlayan Gadamer'i “bir bütün olarak metodik bilgiye karşı” çıkmakla eleştirmektedir (Hekman, 1999: 173, 175). Habermas haklı olarak, metodik bilgi olmadan bilimin nasıl mümkün olacağı sorusunun yanıtını Gadamer'den beklemektedir.

Habermas'ın, Gadamer'i ve onun dolayısıyla hermeneutiği eleştirdiği ikinci nokta ise, dile özel ve önemli bir vurguda bulunan hermeneutiğin, yine “hermeneutik anlamının sınırları üzerine refleksiyon içermediği sürece” dilin sınırlarını aşma işini yeterince gerçekleştiremeyeceğidir. Çünkü Habermas, dile gömülmenin geleneklere gömülmek anlamına geldiğini ileri sürer ve bu nedenle dil üzerinde ısrar etmesinin hermeneutiği bazı risklerle yüz yüze bırakabileceğini ifade eder (Habermas, 2002: 239-240). Hekman konu ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Gadamer eleştirel kapasitemizi sağlam bir biçimde tarihe yerleştirir”, oysa Habermas ‘özgürleşme ilgisi’ diye adlandırdığı şeyi tarihten çıkarma girişiminde bulunur” (Hekman, 1999: 180). Habermas özgürleşme bilincinin “gelenekten, otoriteden ve itaatten bağımsız olduğunu” ileri sürer ve “nihaî noktada, sosyolojik metodolojinin amacının gelenekten kurtuluş/özgürleşme olduğunu açıkça dile getirir” (Hekman, 1999: 181). Dolayısıyla Habermas'ın teorisinde, hermeneutik gelenekte bulunduğunu düşündüğü *kendi içine gömülme hâlini* aşma çabası kendini değişik biçimlerde gösterir. Bu konuda onun bulduğu çözüm ise “eleştirel akla ve bir yüksek objektiviteye atıf” yaparak dile üst bir perspektiften bakmaktır (Hekman, 1999: 179).

İşte burası, Habermas'ın hem eleştirel teorinin hermeneutikten farkını ortaya koyduğu noktalardan birini hem de kendisinin hermeneutikle arasına koyduğu mesafenin bir diğer nedenini teşkil etmektedir. Şöyle ki Habermas, hermeneutiği, bilginin tesis edilmesinde herhangi bir genel ölçüt üzerinde uzlaşmak konusundaki isteksizliği nedeniyle eleştirmektedir. Gadamer'e hitaben söylediği, hermeneutiğin “daima *ad hoc (belli bir amaca yönelik)*⁷ bir tarzda işlediği ve bilimsel bir yöntem hâline dönüştürülemeyeceği” tezinden hareket etmektedir. Dolayısıyla Habermas, gerek sosyal bilimlerde temelciliğe karşı olan Gadamer'e gerekse genel olarak bilgi ve yöntem bakımından sahip olduğunu düşündüğü zemin eksikliği nedeniyle hermeneutiğe bir alternatif oluşturmak, en önemlisi bilgiyi ve yöntemi sağlıklı bir temele oturtmak amacıyla evrensel bilgiyi ortaya koymaya yönelir. Bu doğrultuda “objektif çerçeve” peşine düşer ve

⁷ Açıklama ve vurgu yazara aittir.

özgürleşimci yanlarına güvendiği *Aydınlanma* ve *akıl*⁸ kavramlarına yeniden başvurur (Habermas, 2002: 239-240). Kendi ifadesiyle, “yorumbilgisinin evrensellik iddiasına karşı mesafe koymakla”, yorumu aşan bir evrensellik peşinde olduğunu gösterir (Habermas, 1998: 10). Daha da önemlisi Habermas, bilginin kanaat ve yorum ile özdeşleştirilmesine karşı çıkararak bilginin güvenilirliğini tesis etmeye çalışır.

Habermas’ın Yönteminin Ana Hatları

Buraya kadarki tartışmalardan hareketle şu söylenebilir: Habermas, pozitivism ve hermeneutik gibi köklü geleneklere tümüyle sırt çevirmese de bu geleneklerin yukarıda ifade edilen eksikliklerinin bilginin sınırlarını aşan bir yöntem inşa ederek aşılabileceğine inanır. Dolayısıyla her iki perspektifi sosyal bilimsel analizde birleştirir ve onların yerine *eleştirel teoriyi* önerir (Bryant, 1985: 125). Çünkü her şeyden önce “kategorilerini öncelikle eyleyen bireylerin duruma ilişkin bilinçlerinden” alan ve “diyalektik bütünlük” ilkesinden hareket eden eleştirel teori, “analitik araçların ve toplumsal yapıların iç içe” geçtiği bilinciyle hareket etmektedir. Daha da önemlisi, söz konusu teori, Habermas’ın sosyal bilimlerin sahip olmaları gerektiğini düşündüğü *self-reflexivite*, yani kendi üzerinde düşünme potansiyelini barındırmaktadır (Habermas, 1998: 25, 27).

Yukarıda Habermas’ın gerek klâsik Marksist anlayış gerekse hermeneutik ve pozitivist paradigma ile ilişkisine ve onlarla arasına koyduğu entelektüel mesafeye değinilmişti. Sözü edilen ilişki ve mesafe, Habermas’ın gerek bilgi teorisi gerekse bu çalışmanın konusunu teşkil eden yöntemi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Şimdi bahsedilen ilişkiden hareket ederek, Habermas’ın yöntemini klâsik Marksist anlayışla karşılaştırmalı olarak ele almak, yönteminde kullandığı temel kavramsal şemayı ve analiz birimlerini göstermek bakımından yararlı olabilir.

Habermas’ın toplum analizinin klâsik Marksizm’le ortak ve farklı yanlarına bakıldığında genel olarak şunlar söylenebilir:

⁸ Hekman’a göre, Habermas her ne kadar “Aydınlanma düşüncesinin beslediği objektivizmin sosyal bilimler için zararlı olduğunu kabul ediyorsa da, onun bu disiplinlerin doğru anlaşılması için temel unsurlar içerdiğini” düşünmektedir. Bunun yanı sıra aklı, “insanları önyargılardan ve tahakküm güçlerinden” kurtarabilecek bir potansiyel, dahası dilin (dolayısıyla geleneğin) sınırlarını aşan üst bir çerçeveye ve referans noktası olarak görmektedir (Hekman, 1999:174-175).

	Klâsik Marksist Anlayış	Jürgen Habermas'ın Toplum Analizi
Eylem	<i>Sınıfsal</i>	Sınıfsal + Bireysel
Toplumsal Değişme	<i>Diyalektik: sınıf mücadelesi, praxis</i>	Diyalektik: Sınıf mücadelesi + "gündelik praxis", dil, iletişimsel-eylem, özgürleşim istemi
Teori	<i>Determinist, evrensel-genelleştirilebilir, açıklamaya yönelik</i>	"Diyalektik bütünlük": Geneli ve yereli karşılıklı açıklama, anlama ve bütünlleştirme çabası
İktidar	<i>İdeolojik-politik</i>	İdeolojik-politik + kültürel
Toplum	<i>Sınıf-yapı</i>	Sistem

Yukarıdaki karşılaştırmada kendisini gösteren ve Habermas'ın yöntemi açısından önemli olan noktalar şu şekilde özetlenebilir:

➤ Makro genellemeleri, ideal tipleri, bilimsel yasaları baz alarak onları tek geçerli açıklama olarak gören anlayışlara ihtiyatlı yaklaşan Habermas'ın, yöntem anlayışında, mikro alanda ortaya çıkan ve gündelik praksise dayalı insansal etkileşimleri, dili ve daha geniş bir ifadeyle kültürü önemli bir hareket noktası olarak aldığı görülmektedir. Bunda da altyapının üstyapıyı şekillendirdiği gibi üstyapının da iktidar, dil ve sistemin yapısal araçlarını kullanarak altyapıyı etkilediği düşüncesi etkili olmaktadır.

➤ Habermas'a göre toplum genelde bir *sistem* olarak işlemektedir. Söz konusu sistem bir ilişkiler yumağıdır ve dokusunu semboller aracılığıyla oluşturur. Bireyler, bu ilişkide gerek eylemleriyle bilgi oluşumuna gerekse özgürleşim talepleriyle toplumsal değişime yön verirler. Yani sistemin bireyleri, bireylerin de sistemi etkilediği diyalektik bütünlüğe dayanan ve taraflardan birinin diğeri üzerinde egemenlik ilişkisi kurmasının olabildiğince engellendiği çift yönlü etkileşim vardır.

➤ Habermas, yönteminde analiz kavramlarını ve birimlerini hem pozitivist paradigmanın hem de hermeneutik geleneğin birikimlerini kullanarak şekillendirmektedir. Nitekim hem açıklamacı hem de anlamacı unsurlara yer

vermektedir. Ona göre, toplumsal davranışları ve nedenlerini anlamak için görünüle yetinilmemeli, davranışların ardındaki psikolojik öğeler yorumlanmalıdır. Fakat burada önemli olan nokta, yorumla sınırlı bir anlama çabası içinde kalınmaması, onu da aşan daha evrensel ve üst bir açıklama perspektifinin benimsenmesi gerekliliğidir.

➤ Belki hepsinden de önemlisi, sosyal bilimlerde kullanılan bilgi teorisi ve yöntem, kendisi üzerinde yeniden ve yeniden düşünmelidir.

Sonuç

Habermas, modern toplumda aklın araçsallaş(tırıl)masının ve bilimin ideolojik bir çerçeve kazan(dırıl)arak insan düşüncesi, daha da önemlisi yaşantısı üzerinde hegemonya kurulmasının yarattığı problemlere işaret etmektedir. Özellikle bilimsellik ideolojisinin tesis ettiği baskının ve demokratik olmayan ilişki biçimlerinin, toplumsal yapıyı da ciddi olarak etkilediğini ileri sürmektedir. Sözü edilen sıkıntıların giderilmesi konusunda çaba harcayan Habermas, özgürleşimci bir toplum tasarımına yönelmekte, özellikle demokratik bir temelde kurulacak olan ilişkinin iletişimsel eylemden geçtiğini iddia etmektedir.

Habermas'ın bilgi teorisinde pozitivism, hermeneutik ve eleştirel teori birbirleriyle ilişki halindedir. Şöyle ki Habermas her ne kadar pozitivismin katı bir nedenselliğe gömülmesinin birçok sorunu beraberinde getirdiğini ifade etse de pozitivismin modern yönleme, olgu kavramı, empirik bilgi ve nihayet bilimsel bilgi düşüncesini oluşturmak suretiyle katkı yaptığını ifade etmektedir. Fakat özellikle dil tarafından sarmalanmış yaşantı-dünyasının, doğası gereği pozitivism tarafından açıklanamayacak olan yönlerini anlamak noktasında hermeneutiğe başvurmaktadır. Görüldüğü üzere Habermas, taşıdıkları sorunlar nedeniyle her iki yöntemi tek başına yeterli görmemekte ancak inşa etmeye çalıştığı yönleme yaptıkları tamamlayıcı katkı bağlamında değerlendirmektedir. Kısacası her iki yöntemi, hayatın çok yönlü boyutlarını anlamak ve toplumu daha iyi analiz etmek amacıyla daha üst bir yöntemsel ilkede birleştirmektedir.

Habermas'ın inşa etmek istediği yönteminde teori ve pratik, kavram ve olgu arasında orantılı bir ilişki görülmektedir. Yalnızca teoriden hareket eden ve olguyu ona uygun olarak irdeleyen anlayışa ve salt olgu merkezli empirizme yenik düşmemektedir. İfade edildiği gibi her ikisinin de kendi içinde birçok sorunu barındırdığını düşünen Habermas, onlar arasında birbirlerini belirleyen karşılıklı bir ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir. Paralel biçimde, sistem ve onu oluşturan bileşenlerin, diyalektik bir ilişki içinde olduğunun altını çizmektedir. Daha da önemlisi tesis etmeye çalıştığı yöntem anlayışında, bilime değil, bilimciliğe ve bilimciliğin yol açtığı egemenlik ilişkilerine, pozitif olana değil,

empirik verileri fetişleştiren yöntem anlayışına, en önemlisi Aydınlanma'nın ve aklın ölümünü ilân ederek bilimi bilim olmaktan çıkaran akımlara karşı durmaktadır.

Kaynakça

- ADORNO, Theodor, W., 1990, *Eleştiri, Toplum Üzerine Yazılar*, (Çeviren: Mehmet Yılmaz Öner), İstanbul: Belge Yayınevi
- AUIGER, Mie, 1996, "Review of Alfred Schütz's Collected Papers", *Some Notes on Alfred Schütz and the Austrian School of Economics: Vol. IV.*, Eds. H.Wagner, G. Psathas and F., Kersten, Kluwer Academic Publisher
- BRYANT, G.A. Christopher, 1985, *Positivism in Social Theory and Reseach*, New York: St. Martins's Press
- GADAMER, Hans-Georg, 2002, "Hermeneutik Problemin Evrenselliği", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları
- HABERMAS, Jürgen, 2002, "Hermeneutiğin Evrensellik Talebi", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, (Derleme ve tercüme: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları
- HABERMAS, Jürgen, 2001, *İletişimsel Eylem Kuram*, (Çeviren. Mustafa Tüzel), İstanbul: Kabcacı Yayınları
- HABERMAS, Jürgen, 1987, *Knowledge & Human Interests*, (Translated by: Jeremy J. Shapiro). Polity Press
- HABERMAS, Jürgen, 1994, *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje*, (Türkçesi: Gülelgül Naliş), *Postmodernizm*, (Hazırlayan: Necmi Zeka), İstanbul: Kıyı Yayınları.
- HABERMAS, Jürgen (1998). *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, (Çeviren: Mustafa Tüzel), İstanbul, Kabcacı Yayınları
- HEKMAN, Susan. (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida*, (Türkçesi: Hüsamettin Arslan), İstanbul, Paradigma Yayınları
- HORKHEİMER, Max. (1998). *Akıl Tutulması* (Çeviren: Orhan Koçak), İstanbul: Metis Yayınları
- JAY, Martin. (1989). *Diyalektik İmgelem* (Çeviren Ünsal Oskay), İstanbul, Ara Yayınları

- MARCUSE, Herbert. (1968). *Tek Boyutlu İnsan* (Çeviren: Seçkin Çağan), İstanbul, May Yayınları
- MOODY, Harry R. & Powell, Jason L. (2003). "The Challenge of Modernity: Habermas and Critical Theory", *Theory & Science*, Volume 4: Issue 1
- SCHUTZ, Alfred ve Luckmann, Thomas. (1973). *The Structures of the Life-World, Volume1*, Northwestern University Press, USA
- SKINNER, Quentins. (1997). *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Çeviren:Ahmet, Demirhan). Ankara, Vadi Yayınları
- SWINGEWOOD, Alan. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çeviren: Osman Akınhay), Ankara, Birikim ve Sanat Yayınları
- TAYLOR, Charles. (1994). "Comment on Jürgen Habermas' 'From Kant to Hegel and Back Again", *UK & USA, European Journal of Philosophy*, 7:2.